

Universitat de Lleida

GUIA DOCENT
**INNOVACIÓ DOCENT I
INICIACIÓ A LA INVESTIGACIÓ
EDUCATIVA EN EDUCACIÓ
FÍSICA**

Coordinació: Marta Castañer i Balcells

Any acadèmic 2014-15

Informació general de l'assignatura

Denominació	INNOVACIÓ DOCENT I INICIACIÓ A LA INVESTIGACIÓ EDUCATIVA EN EDUCACIÓ FÍSICA
Codi	14305
Semestre d'impartició	Segon
Caràcter	Assignatura específica
Nombre de crèdits ECTS	5
Crèdits teòrics	3
Crèdits pràctics	2
Coordinació	Marta Castañer i Balcells
Horari de tutoria/lloc	Dimecres de 10 a 12 al Laboratori d'Observació de la Motricitat
Departament/s	Fonaments de la Motricitat_INEFC_UdL
Distribució càrrega docent entre la classe presencial i el treball autònom de l'estudiant	20% Classe Presencial 80% Treball autònom guiat de l'estudiant
Modalitat	Presencial
Informació important sobre tractament de dades	Consulteu aquest enllaç per a més informació.
Idioma/es d'impartició	Català i anglès
Grau/Màster	MÀSTER EN FORMACIÓ PROFESSIONAL DE SECUNDARIA, BATXILLERAT I FORMACIÓ PROFESSIONAL I ENSENYANÇA D'IDIOMES
Distribució de crèdits	3 crèdits teòrics de la matèria 1 crèdit teòric-pràctic intermatèria 1 crèdit pràctic
Horari de tutoria/lloc	Dimecres de 10 a 12 al Laboratori d'Observació de la Motricitat
Adreça electrònica professor/a (s/es)	mcastaner@inefc.es

Marta Castañer, Oleguer Camerino i Joaquim Reverté

Informació complementària de l'assignatura

Hi haurà quatre sessions pràctiques al pavelló per la qual cosa es requereix que l'alumnat porti roba adient per la pràctica.

Objectius acadèmics de l'assignatura

L'alumne haurà de ser capaç de:

1. Desplegar una mentalitat oberta a les necessitats de innovació i de investigació educativa per realitzar projectes d'innovació docent amb sustentació de cerques de publicacions específiques i indexades.
2. Dissenyar seqüències didàctiques de caire interdisciplinari arran d'aplicar de manera pràctica accions curriculars interdisciplinàries que integrin conceptes, mètodes i activitats de l'EF amb altres matèries curriculars de l'ensenyament secundari.
3. Analitzar de manera objectiva, mitjançant la metodologia observacional i les vivències narrades, el propi estil comunicatiu verbal i paraverbal (cinèsic; proxèmic; cronèmic i de paralenguatge en cinc situacions d'EF diferenciades.

Competències

Genèriques:

- G1. Treball en equip i en equips interdisciplinaris.
- G2. Comunicació oral i escrita.
- G5. Habilitat de gestió de la informació.
- G3. Capacitat d'anàlisi i de síntesi.
- G10. Respecte als drets fonaments d'igualtat entre homes i dones, a la promoció dels Drets Humans i als valors propis de la cultura de la pau i als valors democràtics.
- G11. Utilització de la llengua estrangera.
- G12. Capacitat de dissenyar i gestionar un projecte.

Específiques:

- E22. Saber i aplicar propostes docents innovadores en l'àmbit de l'especialització cursada.
- E23. Analitzar críticament la tasca de la docència, de les bones pràctiques i de l'orientació utilitzant indicadors de la qualitat.
- E24. Identificar els problemes relatius a l'ensenyament i aprenentatge de les matèries de l'especialització i plantejar alternatives i solucions.
- E25. Conèixer i aplicar metodologies i tècniques bàsiques d'investigació i avaluació educatives i ser capaç de dissenyar i desenvolupar projectes d'investigació, innovació i avaluació.

Continguts fonamentals de l'assignatura

Primer bloc: Dissenys i instruments per innovar i fer recerca educativa

- Els dissenys de projectes innovadors en EF a l'ensenyament secundari
- La innovació i la investigació en l'àmbit educatiu i en l'acció docent.
- Els instruments d'innovació docent i recerca educativa.
- Els procediments de cerca de fonts i recursos d'informació solvents en funció dels indicadors de qualitat i factors d'impacte de les publicacions.

Segon bloc: La interdisciplina curricular (IC). Eines i estratègies d'implementació

- La intradisciplina i la interdisciplina curricular, una manera d'optimitzar seqüències didàctiques i recursos de l'Educació Física.
- Eines i estratègies per potenciar plantejaments i accions de interdisciplina curricular entre diverses matèries.
- Disseny de seqüències didàctiques interdisciplinàries com a modularitats per a les Unitats Didàctiques..
- L'ús de les TIC i les TAC en l'Educació Física a Secundària.

Tercer bloc: Anàlisi de la comunicació docent verbal i paraverbal

- L'optimització de la comunicació docent, clau dels processos d'ensenyament i aprenentatge.
- El poder de la comunicació paraverbal més enllà de la verbal en l'acció pedagògica. La comunicació cinèsica, la proxèmica, la cronèmica i el paralenguatge.
- Anàlisi de la pròpia comunicació verbal i paraverbal-cinèsica, proxèmica i de paralenguatge- en diferents situacions específiques d'educació física i esportiva.

Eixos metodològics de l'assignatura

La metodologia que permet el seguiment d'aquest mòdul respon a:

- En consonància a una pedagogia activa es combinaran sessions teòriques i pràctiques relatives a cadascuna de les tres parts de continguts que aporta el mòdul.
- Algunes intervencions seran de caire magistral però, sempre combinades amb estudi de casos (primer i tercer bloc de continguts) i resolució de problemes i disseny de situacions educatives i diverses implementacions pràctiques (segon bloc de contingut).
- L'alumne de postgrau ha de mostrar capacitat d'autogestió i atenent el seu bagatge previ i el seu desig de millorar com a professional, els docents del mòdul aportem pautes i estratègies que li reforçin l'autogestió del seu procés d'aprenentatge.

RESUM DE LES PRINCIPALS ACTIVITATS D'APRENENTATGE A REALITZAR DE MANERA AUTÒNOMA I DIRIGIDA	ESTIMACIÓ DE LA DEDICACIÓ EN HORES
Primer bloc: cerca i revisió d'articles indexats relacionats amb la innovació docent i l'evidència d'avaluació d'elaboració d'un mini-article	25
Segon bloc: Dues evidències d'avaluació: A)Elaboració i implementació de la sessió pràctica interdisciplinària; B)Elaboració i exposició de la seqüència didàctica interdisciplinària	25% i 25%
Tercer bloc: Les dues evidències d'avaluació: Autobservació i anàlisi crítica sobre registre visual de les pròpies actuacions comunicatives docents; Entrega i posada en comú de l'anàlisi i del diari crític de la pròpia comunicació docent.	25

Pla de desenvolupament de l'assignatura

SESSIÓ	EQUIP DOCENT	OBJECTIUS/ CONTINGUTS	TASQUES PROFESSOR/A	TASQUES ALUMNES	% AVALUACIÓ
Dimarts 19 i 26 gener	Joaquim Reverté	<p>Desplegar una mentalitat oberta a les necessitats de innovació i de investigació educativa per realitzar projectes d'innovació docent amb sustentació de cerques de publicacions específiques i indexades.</p> <p>Primer bloc de continguts.</p>	<p>Classes magistrals. Guiatge de com procedir en cercadors</p>	<p>Recerques de fonts documentals. Resolució de problemes</p>	
Dijous 28 gener (11:30 a 13:00h)	Marta Castañer Oleguer Camerino	<p>Dissenyar seqüències didàctiques de caire interdisciplinari arran d'aplicar de manera pràctica accions curriculars interdisciplinàries que integrin conceptes, mètodes i activitats de l'EF amb altres matèries curriculars de l'ensenyament secundari.</p> <p>Segon bloc de continguts</p>	<p>Classes magistrals. Guiatge de com procedir en cercadors</p>	<p>Resolució de problemes. Implementacions pràctiques</p>	
Dijous 4 febrer	Marta Castañer Oleguer Camerino	<p>Dissenyar seqüències didàctiques de caire interdisciplinari arran d'aplicar de manera pràctica accions curriculars interdisciplinàries que integrin conceptes, mètodes i activitats de l'EF amb altres matèries curriculars de l'ensenyament secundari.</p> <p>Segon bloc de continguts</p>	<p>Dinàmiques actives i avaluació pràctica</p>	<p>Resolució de problemes. Implementacions pràctiques.</p> <p>Avaluació de l'evidència a) del segon bloc: (a) Arran de l'aplicació de manera pràctica les sessions d'interdisciplina curricular</p> <p>3 grups de 5 components</p>	<p>25% de l'evidència a) del segon mòdul pels grups que han fet la pràctica.</p>

SESSIÓ	EQUIP DOCENT	OBJECTIUS Dissenyar seqüències didàctiques de caire interdisciplinari arran d'aplicar de manera pràctica accions	TASQUES PROFESSOR/A	Resolució de problemes. Implementacions practiques	% AVALUACIÓ
Dijous 11 febrer Dimarts 19 i 26 gener	Oleguer Camerino Marta Castañer Joaquim Reverté	Després d'una introducció que necessita una avaluació metodològica de l'EF amb altres matèries per a la realització de projectes d'innovació docent amb suport de sessions de publicacions específiques i indexades. Primer bloc de continguts. Avaluació del segon bloc de continguts (b)	Dinàmiques actives i avaluació pràctica magistral. Classe magistral. Guiatge de com procedir en cercadors	Avaluació de l'evidència a) del segon bloc: (a) Arran de l'aplicació de Recerques de les sessions d'interdisciplinària Resolució de problemes 3 grups de 5 components	25% de l'evidència a) del segon mòdul pels grups que han fet la pràctica.
Dijous 28 gener (11:30 a 13:00h)	Oleguer Camerino Castañer Marta Castañer Camerino	dissenyar seqüències didàctiques de caire interdisciplinari que integrin conceptes, mètodes i activitats de l'EF amb altres matèries curriculars de l'ensenyament secundari. (Arran de l'aplicació de manera pràctica les sessions d'interdisciplinària curricular de l'ensenyament secundari. febrer.) Segon bloc de continguts Analitzar de manera	Anàlisi de casos magistral. Guiatge de com procedir en cercadors	l'evidència b) del segon bloc: (b) dissenyar seqüències didàctiques de caire interdisciplinari que integrin conceptes; Implementacions mètodes i activitats de l'EF amb altres matèries curriculars de l'ensenyament secundari.	25% de l'evidència b) de tots els grups que han fet la pràctica
Dijous 25 febrer 4 febrer	Marta Castañer Castañer Oleguer Camerino	objectiva, mitjançant la metodologia observacional i les vivències narrades, el propi estil comunicatiu verbal i paraverbal (cinèsic; proxèmica; cronèmica i de paralenguatge en cinc situacions d'EF diferenciables. l'EF amb altres matèries curriculars de l'ensenyament secundari. Segon bloc de continguts	Anàlisi de casos. Dinàmiques actives i tutoritzat pràctica	Resolució de problemes. Implementacions practiques. Avaluació de l'evidència a) del segon bloc: (a) Arran de l'aplicació de manera pràctica les sessions d'interdisciplinària curricular 3 grups de 5 components	25% de l'evidència a) del segon mòdul pels grups que han fet la pràctica.
		Dissenyar seqüències didàctiques de caire		Resolució de problemes.	

SESSIÓ	EQUIP DOCENT	OBJECTIUS (a) Aportar una manera objectiva, mitjançant la metodologia observacional i les vivències narrades, el propi desplegament verbalitzat per verbalitzar les necessitats de innovació i de recerca educativa para llenguatge en la pràctica docent i diferenciació de cerques de publicacions específiques i resum d'indicadors d'innovació i comunicacions.	TASQUES PROFESSOR/A	TASQUES ALUMNES	% AVALUACIÓ
Dijous 28 abril gener	Marta Castañer Reverté	(b) Complementar l'anàlisi amb una taula resum d'indicadors d'innovació i comunicacions.	Classes magistrals. Guiatge de com procedir en cercadors	Avaluació de les recerques de Recerques de doctorats documentals. Resolució de problemes de casos individual	25% (evidència a) del primer i tercer mòdul de continguts 25% (evidència b) del primer i tercer mòdul de continguts
12 de Dijous 28 gener (11:30 a 13:30h)	Marta Castañer Oleguer Camerino	Dissenyar seqüències didàctiques de caire interdisciplinari arran d'aplicar de manera Resum de les evidències so interdisciplinàries que integrin conceptes, mètodes i activitats de l'EF amb altres matèries curriculars de l'ensenyament secundari.	Classes magistrals. Guiatge de com procedir en cercadors	Resolució de problemes. Implementacions pràctiques	Avaluació continuada centrada en l'adquisició de les competències arran de les 3 evidències següents
Primer bloc: Disseny i instruments per innovar i fer recerca educativa:					
Descripció de l'evidència:					
Individual: Elaboració d'un mini-article en relació a innovacions en recerca educativa que segueixi l'estructura dels articles científics i que inclogui referències arran de la cerca i anàlisi de fonts documentals arran de diferents buscadors i per nivells d'indexació.	Dissenyar seqüències didàctiques de caire interdisciplinari arran d'aplicar de manera pràctica accions curriculars interdisciplinàries que integrin conceptes, mètodes i activitats de l'EF amb altres matèries curriculars de l'ensenyament secundari.		Dinàmiques actives i avaluació pràctica	Resolució de problemes. Implementacions pràctiques. Avaluació de l'evidència a) del segon bloc: (a) Anàlisi de l'aplicació de manera pràctica les sessions d'interdisciplina curricular	25% de l'evidència a) del segon mòdul per grups que han fet la pràctica.
Competències a avaluar:					
Dijous 4 febrer	Marta Castañer Oleguer Camerino	Segon bloc de continguts		3 grups de 5 components	
E25 - Conèixer i aplicar metodologies i tècniques bàsiques d'investigació i avaluació educatives i ser capaç de dissenyar i desenvolupar projectes d'investigació, innovació i avaluació					
E23- Analitzar críticament la tasca de la docència, de les bones pràctiques i de l'orientació utilitzant indicadors de la qualitat.					
G5 - Habilitat de gestió de la informació					
G3 - Capacitat d'anàlisi i de síntesi.					
G11 - Utilització de la llengua estrangera.					
Puntuació:	25%	Dissenyar seqüències didàctiques de caire		Resolució de problemes.	

Data màxima d'entrega: 6 de maig

Indicadors: L'estructura del miniarticle segueix el format i apartats presentat per professor que respecten els apartats internacionals resum; paraules clau; introducció (estat de l'art); mètode (amb llurs apartats); anàlisi de dades; discussió; conclusions i referències.

Segon bloc: La interdisciplina curricular (IC). Eines i estratègies d'implementació

Descripció de dues evidències:

En grup: Disseny i implementació d'una seqüència didàctica de interdisciplina curricular entre la EF i una altra matèria. Posada en pràctica en vers la resta del grup d'una de les sessions i exposició de 15' amb un power point o similars pautat a 10 de diapositives de la seqüència didàctica.

Competències a avaluar:

E22 Saber i aplicar propostes docents innovadores en l'àmbit de l'especialització cursada.

E24 Identificar els problemes relatius a l'ensenyament i aprenentatge de les matèries de l'especialització i plantejar alternatives i solucions.

E25. Conèixer i aplicar metodologies i tècniques bàsiques d'investigació i avaluació educatives i ser capaç de dissenyar i desenvolupar projectes d'investigació, innovació i avaluació.

G12 - Capacitat de dissenyar i gestionar un projecte.

G1 - Treball en equip i en equips interdisciplinaris.

G11 - Utilització de la llengua estrangera.

Data màxima d'entrega de la primera evidència: cada grup aplicarà la sessió pràctica el dia que s'assigni dels dijous del mes de febrer.

Puntuació: 25%

Indicadors: L'estructura de cada sessió pràctica ha de complir els aspectes que el professor explicitarà a classe: temporalitat i lloc d'aplicació; descripció clara dels continguts i objectius a treballar en funció de la ubicació que la sessió té dins del conjunt de la seqüència didàctica; activitats adequades al nivell de coneixements dels participants i que mostrin una elaboració interdisciplinària i no juxtaposada de continguts. Al final de la sessió es fa una posada en comú dels punts forts i febles de la sessió que els conductors de la sessió recolliran a mode d'informe i presentaran com un punt de en l'exposició de la seqüència didàctica de la segona evidència.

Data màxima d'entrega de la segona evidència: la sessió d'exposició de la seqüència didàctica el 29 d'abril.

Puntuació: 25%

Indicadors: Exposició per grups de la seqüència didàctica interdisciplinària en exposició de 15' amb un power point o similars pautat a 10 de diapositives que inclouran: títol adient al treball interdisciplinari; introducció amb els apartats de descripció i justificació; taules de relació entre els continguts, les competències i els objectius; possibles relacions amb un PEC i un Projecte pedagògic d'equip que ja s'haurà assignat en l'inici d'aquest bloc; orientacions per a la intervenció pedagògica; desenvolupament de les sessions amb l'estructura que es detallarà; ítems d'avaluació vinculats i annexos.

Tercer bloc: Anàlisi de la comunicació docent verbal i paraverbal

Descripció de l'evidència:

Individual: Dossier que inclogui l'anàlisi objectiva mitjançant la metodologia observacional del propi estil comunicatiu verbal i paraverbal: cinèsic; proxèmic; cronèmic i de paralenguatge en cinc situacions d'EF diferenciades. Identificació de problemes comunicatius i cerca de solucions.

Competències a avaluar:

E23 - Analitzar críticament la tasca de la docència, de les bones pràctiques i de l'orientació utilitzant indicadors de la qualitat.

E24 - Identificar els problemes relatius a l'ensenyament i aprenentatge de les matèries de l'especialització i plantejar alternatives i solucions.

G2 - Comunicació oral i escrita.

G10 - Respecte als drets fonaments d'igualtat entre homes i dones, a la promoció dels Drets Humans i als valors propis de la cultura de la pau i als valors democràtics.

Data màxima d'entrega: 7 de maig

Puntuació: 25%

Indicadors: El dossier de l'anàlisi objectiva del propi estil comunicatiu verbal i paraverbal inclou dues parts: a) completar descriptivament cada casella de la taula d'accions docents que lliurarà la professora. És una taula de doble entrada que creua tipus d'accions cinèsiques, proxèmiques, cronèmiques i de paralenguatge amb els moments de la sessió d'explicació, instrucció i desenvolupament. b) sobre tres situacions d'EF filmades de la pròpia acció docent realitzar: registre de les categories d'anàlisi que s'indicaran a les sessions teòriques i arran d'aquí fer-ne una petita anàlisi estadística i de detecció de patrons comunicatius així com una anàlisi descriptiva, tipus diari, d'autobservació i autocrítica de la pròpia comunicació en cada situació.

Bibliografia i recursos d'informació

- Anguera, M.T. (Coord.) (1999). Observación en deporte y conducta cinésico-motriz: aplicaciones. Barcelona: EUB.
- Bartolome, M. (1997): Metodologia qualitativa orientada cap al canvi i la presa de decisions. Barcelona. Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya.
- Buck, R & Vanlear, C.A (2002). Verbal and nonverbal communication: Distinguishing symbolic, spontaneous, and pseudo-spontaneous nonverbal behavior. Journal of communication, 52(3), 522.
- Buscà F, Castañer M, Camerino O. (2006): Les tasques motrius significatives (TMS): òptims procediments d'ensenyament i d'aprenentatge. Temps d'Educació. Universitat de Barcelona 31 (213-224).
- Camerino, O; Castañer, M. (coord.) (edicions trimestrals): Guías Praxis para ESO de Educación Física. Ciss-Praxis- Wolters Klouwer.
- Camerino, O. (1995): Integració metodològica en la investigació de l'educació física. Lleida: INEFC. Col.lecció Recerca.
- Camerino, O. (1996): Integración metodológica en la investigación de la enseñanza de la educación física, su aplicación en la interacción educativa. En F. Del Villar (Coord.): La investigación en la enseñanza de la educación física. Cáceres: Universidad de Extremadura.
- Camerino, O.; Castañer, M. and Anguera, M.T. (Ed.) (2012): Mixed Methods Research in the Movement Sciences: Cases in Sport, Physical Education and Dance. UK. Routledge.
- Carr, W. and Kemmis, S. (1988): Teoría crítica de la enseñanza. La investigación acción en la formación del profesorado. Barcelona: Martínez Roca
- Castañer, M. (1996). Pedagogia del gest i missatge no-verbal. Lleida: Pagès Editors.

- Castañer, M. (2012). *Pedagogía del gesto y mensaje no verbal*. Lleida: Milenio.
- Castañer, M. (1996). La metodología observacional aplicada al análisis de la comunicación no-verbal del discurso docente. En F. Del Villar (Ed.), *La investigación en la enseñanza de la educación física* (pp.27-54). Cáceres: Universidad de Extremadura.
- Castañer, M. (1999). Elaboración de un sistema de categorías para la observación de la conducta cinésica no-verbal de los docentes. En M.T. Anguera (Coord.) (1999), *Observación en deporte y conducta cinésico-motriz: aplicaciones* (pp. 71-105). Barcelona: EUB.
- Castañer, M. (2006). *La inteligencia corporal*. Barcelona: Graó.
- Castañer, M. (2009). SOCOP, sistema de observación para la optimización de la comunicación paraverbal del docente. *Temps d'Educació* 36, 231-246.
- Castañer, M. (2012): *Pedagogía del gesto y mensaje no verbal. Hacia la calidad de la comunicació docente*. Lleida: Milenio_Pagès editors.
- Castañer, M. y Camerino, O. (2006): *Manifestaciones Básicas de la Motricidad*. INEFC. Publicacions de la Universitat de Lleida.
- Castañer, M. & Camerino, O. (1999). Anàlisi i millora de la comunicació verbal i no verbal del professorat en situacions docents. Barcelona: EDIUOC.
- Castañer, M. y Camerino, O. (2003): Más allá de la educación física. Nuevos perfiles y nuevos sentires. *Cuadernos de pedagogía*, 322, 47-51.
- Castañer, M. y Camerino, O. (Coord.) (2003) Monogràfic: Educar la motricidad. *Cuadernos de Pedagogía*, 322, 47-75.
- Castañer, M y Camerino, O. (2009): Hacer que la interdisciplina curricular sea cada vez menos una utopía. En Grasso, A. (coord.): *La Educación Física cambia*. Buenos Aires: Novedades educativas.
- Castañer, M. y Trigo, E. (1998): *La interdisciplinariedad en la Educación Secundaria Obligatoria. Propuestas teórico-prácticas*. Barcelona: INDE.
- Castañer, M; Torrents, C; Anguera, M.T; Dinušová, & Jonsson, G.M. (2009): Identifying and analyzing motor skill responses in body movement and dance. *Behavior Research Methods*. 41 (3), 857-867
- Castañer, M., Camerino, O., Anguera, M^a.T. & Jonsson, G.K. (2010). Observing the paraverbal communicative style of expert and novice PE teachers by means of SOCOP: a sequential análisis. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 5162–5167.
- Castañer, M; Torrents, C; Dinušová, M y Anguera, M.T. (2008): Habilidades motrices en expresión corporal y danza. Detección de T-Patterns. *Motricidad. European Journal of Human Movement*. 21, 168-188
- Castañer, M; Torrents, C; Dinušová, M y Anguera, M.T. (2009): Instrumentos de observación ad hoc para el análisis de las acciones motrices en Danza Contemporánea, Expresión Corporal y Danza Contact-Improvisation. *Apunts* 95 ,14-23.
- Colás, M.P.; Buendía, L. (1992): *Investigación Educativa*. Sevilla.: Ed. Alfar.
- Chesebro, J.L & Mccroskey, J.C. (2001). The relationship between teacher clarity and immediacy and student affect and cognitive learning. *Communication Education*, 50, 59-68.
- Chesebro, J.L. (2003) Effects of teacher clarity and nonverbal immediacy on student learning, receiver apprehension and affect. *Communication Education*, vol 52, (2) pp 135-147.
- Dooley, K.J; Corman, S.R; Mcphee, R. D And Kuhn, T. (2003): Modeling high-resolution broadband discourse in complex adaptive systems. *Nonlinear Dynamics Psychol Life Sci* 7 (1); 61-85.
- Estévez, M. et alt. (2004): *La Investigación Científica en la Actividad Física: La Metodología*. Habana: Editorial Deportes.
- Gallahue, D, Cleland-Donnelly, F. (2003): *Development of physical education for all children*. N.Y: Human Kinetics.
- Jones, S.E & Le Baron, C.D. (2002). Research on the relationship between verbal and nonverbal communication: Emerging integrations. *Journal of communication*, 52(3), 499.
- Jousse, M. (1974): *L'anthropologie du geste*. Mayenne: Gallimard.
- Kearney, P., Plax, T.G., Hays, E.R. & Ivey, M.J. (1991). College teacher misbehaviour: what students don't like about what their teachers say and do. *Communication quarterly*, 39, 309-324.
- Kendon, A. (1980): Gesticulation, speech and the gesture theory of language origins. A Key, M. R. (ed.): *The relationship of Verbal and Nonverbal Communication* (207-227). Mouton. París & La Haye.
- — (1981): *Nonverbal Communication, Interaction and Gesture*. The Hague: Mouton.
- Key, M. R. (1980): *The relationship of Verbal and Nonverbal Communication*. París & La Haye: Mouton.
- Poyatos, F. (1994). *La comunicación no-verbal II*. Madrid: Istmo.
- Torrents, C y Castañer, M. (2008): Educación integral mediante el contact improvisation. *Tándem* 26 91-10.
- Torrents, C; Castañer, M;. (2009): Las consignas en la Expresión Corporal: una puerta abierta para la

creatividad y la creación coreogràfica. *Tandem* 30 (111-121).

- Torrents, C; Castañer, M; Dinušová, M y Anguera, M.T. (2008): El efecto del modelo docente y de la interacción con compañeros en las habilidades motrices creativas de la Danza. Un formato de campo para su análisis y obtención de T-patterns motrices. *Retos* 14. (5-9).
- Torrents, C; Castañer, M; Dinušová, M; Anguera, M.T. (2010): Discovering new ways of moving: Observational analysis of motor creativity while dancing contact improvisation and the influence of the partner. *Journal of Creative Behavior*. 44(1), 45-62.
- Vieira, H. (2007): *La comunicación en el aula*. Madrid: Narcea.
- Zimmermann, D. (1978): *Observation et communication non-verbale en école maternelle*. París: ESF.
- — (1982): *La sélection non-verbale a l'école*. París: ESF.